COMPETITIVE ASPECTS OF QUALITY IN THE HUNGARIAN MEAT INDUSTRY

NAGYNÉ PÉRCSI, KINGA

Keywords: competitiveness, specialisation, promotion, investment, S/EUROP classification.

The basis of the study was a survey of registered, derogated and approved plants producing fresh meat or meat products between the end of 2005 and the beginning of 2006. The main results of the survey can be summarised as follows:

Registered plants consider the lack of the solvent domestic demand to be the leading problem of the certified quality assurance schemes for pork (Certified Pork Programmes). Insufficient promotion connected to the schemes, which emphasize the necessity of co-operation and collective promotion to increase the competitiveness of the sector, comes a close second to the aforementioned problem.

Hungarian meat industry companies try to compensate for the effects of multinational retail chains' price reduction aims and for increasing costs by reducing investment, especially in those fields which do not serve the purpose of meeting regulatory requirements (food-safety, environmental protection). Product marketing is an example of such a field, in which only a small proportion of the investigated plants intend to invest in the future. Previous investments were also unrelated to product marketing, although it would be very important to improve the competitive ability of the companies. These tendencies can lead to choice reduction and a deterioration of product quality.

It also emerged from the survey that some of the slaughterhouses do not pay the farmers on the basis of the S/EUROP classification for pork. To settle this problem co-operation between trade associations and the Product Board would be very important.

A MINŐSÉG A HAZAI HÚSIPAR VERSENYKÉPESSÉGÉBEN

NAGYNÉ PÉRCSI KINGA

Kulcsszavak: versenyképesség, specializáció, promóció, beruházás, vágósertés minősítés.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány elkészítésének alapját az engedélyezett, illetve a jóváhagyott és derogációs húsüzemek körében 2005. év végén és 2006. év elején elkészített kérdőíves felmérés adta.

A márkázott húsprogramok fő problémáját leginkább a márkázott termékek iránti hazai fizetőképes kereslet hiányában látják. Ettől kis mértékben marad el a programokhoz kapcsolódó elégtelen promóció, ami kiemeli az összefo-

gás, a közösen végzett promóció szükségességét a versenyképesség növelése érdekében.

A multinacionális láncok árleszorító törekvései és a növekvő költségek hatására kialakult kisebb jövedelemtermelő képességet a húsipari cégek részben a beruházások visszafogásával ellensúlyozzák, mégpedig azokon a területeken, melyek nem kifejezetten az előírásoknak (élelmiszer-biztonsági, környezetvédelmi) való megfelelést szolgálják. Ilyen például az értékesítés, ahol az általam felmért üzemeknek csak kis százaléka kíván a jövőben beruházni, illetve a korábbi beruházások sem az értékesítéshez kapcsolódtak, holott ez nagyon fontos a versenyképesség javításában.

A vágóhidak egy része nem a vágósertés-minősítés eredménye alapján fizet a termelőknek. Ennek mielőbbi rendezése érdekében fontos az érdekvédelmi szervezetek, valamint a terméktanács összefogása.

BEVEZETÉS

A hazai szakirodalomban megfogalmazódott, hogy a támogatásokkal nem érintett ágazatokban, amelyhez a sertéságazat is tartozik, az egységes európai piac biztosan csak szorosabb versenyt hoz, annak minden lehetőségével és kockázatával együtt. Ezen ágazatok sorsa és jövedelemtermelő képessége is egyrészt külső tényezőn, a magyar költségvetés támogatási lehetőségein, másrészt pedig az egyéni és a társas vállalkozások versenyképességén múlik (*Udovecz, 2004, 2006*), mely utóbbi szoros összefüggésben áll a vertikum strukturális problémáival, szerkezeti változásaival, átalakulásával. A mezőgazdasági árutermelők helyzetét, működésük feltételeit ugyanakkor alapvetően a feldolgozóipar határozza meg. Az élelmiszer-előállítás folyamatát a fejlett, versenyképes élelmiszertermeléssel rendelkező országokban a feldolgozóipar koordinálja. A feldolgozóipar viszont alkalmazkodik a fogyasztók és a kereskedők igényeihez, ugyanakkor nem elhanyagolható szempont, hogy a feldolgozóipari vállalkozások versenyképessége nagymértékben függ a mezőgazdasági termeléstől.

Az Európai Unió új élelmiszerbiztonsági és élelmiszerhigiéniai jogszabályai kapcsán az élelmiszer-előállítás szabályozásában a leglényegesebb változás az, hogy az ún. jóváhagyott létesítmény, mint belföldre forgalmazó üzemi kategória megszűnik, és csak engedélyezett (regisztrált) élelmiszerfeldolgozó üzem működhet, illetve forgalmazhat a nemzeti területre éppúgy, mint az Unió teljes területére és harmadik országokba.

A vizsgálat célja az volt, hogy feltárjam a hazai húsüzemek versenyképességgel összefüggő minőségügyi jellemzőit, fejlesztési elképzeléseit.

A szakirodalomban a versenyképesség fogalma régóta vitatott. *Molnár (2002)* szerint a versenyképességnek nincsen egységesen elfogadott definíciója, mert a mérés szintje, annak iránya és mérőszámai számos olyan változatban léteznek, melyek az adott vizsgálat célkitűzésének megfelelnek, azonban általánosításuk már torzított eredményre vezetne. Meghatározása szerint versenyképes az az ország, ágazat, vállalat stb., amely versenykörnyezetében hosszú távon képes jövedelmező értékteremtésre. *Findrik és Szilárd (2000)* meghatározása szerint a versenyképesség egy adott termelőegység azon tevékenységeinek és tulajdonságainak összessége, amelynek révén egy adott piacon, adott időszak alatt piaci részesedését és/vagy profitját növelni tudja. *Módos (2003)* kiemeli, hogy a versenyké-

pességet végül is tulajdonságok, képességek összessége határozza meg. Az eredmény a helytállásban, a növekedésben, valamint a tartós fennmaradásban fejeződik ki. *Nyárs és Papp (2002)* szerint azok a hazai feldolgozóipari vállalkozások tekinthetők életképesnek, amelyek a kereskedelmi és a fogyasztói igényeket legalább a megkövetelt minimális szinten képesek kielégíteni. Versenyképesnek pedig azok tekinthetők, akik ennél többet képesek nyújtani minden területen. Az említett igények közül a legfontosabb az ár, de a kereskedők és a fogyasztók egyéb igényeihez is alkalmazkodni kell, melyek minőségi elvárások, a minőségbiztosítási rendszerek bevezetésével és ellenőrizhető fenntartásával, jelölésekkel, címkézéssel összefüggő igények. *Csete és Láng (1999)* kiemeli, hogy a versenyképesség relatív kategória: „A versenyképesség mindig viszonylagosan a versenytársakhoz, illetve az ökológiai potenciál jelenkori és régebbi állapotához hasonlítva minősíthető". A versenyképességnek tehát hosszú távon fenntarthatónak kell lennie. A szerzők meghatározzák a versenyképesség tényezőit: „a versenyképesség mindenekelőtt a minőségtől és az áraktól, a piaci versenyfeltételek teljesítésétől, azok kiaknázásától, vagy az azokhoz való rugalmas alkalmazkodástól függ". *Csete és Láng (2005)* értelmezése szerint a versenyképesség összetett dolog, mely a versenyben való helytállási képességet jelenti. Így beszélhetünk versenyképes termékről, valamint versenyképes vállalkozásról és vállalkozóról. Leegyszerűsítve versenyképes az a termék, amely eladható, s versenyképes az a vállalkozás, amely megőrzi, vagy bővíti piaci jelenlétét. Versenyképes az a vállalkozó vagy menedzser, aki informált, kreatív, marketingismeretekkel felvértezett és reális kockázatokat vállaló.

A VIZSGÁLAT MÓDSZERE ÉS EREDMÉNYEI

A tanulmány elkészítésének alapját az engedélyezett, illetve a jóváhagyott és derogációs húsüzemek[1] körében 2005. év végén és 2006. év elején elkészített kérdőíves felmérés adta. A kérdőíveket postai úton küldtem ki. A felmérésben részt vevő üzemeket a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint az Országos Élelmiszervizsgáló Intézet honlapján közzétett üzemek címlistája alapján választottam ki. A különböző üzemcsoportok egymástól eltérő kérdőíveket kaptak, a két üzemkör eltérő sajátosságaiból fakadóan. A kérdőíveket a nagyobb cégek esetében a termelési igazgatóknak, kisebb cégeknél a cégvezetőnek, illetve az egyéni vállalkozónak címeztem. *A 124 engedélyezett üzemből 36-tól érkezett válasz, illetve visszajelzés, ebből 29 volt értékelhető, kitöltött kérdőív, ami az üzemek 23,4%-a. Ez egyben a 2005. decemberi állapot szerint az összes*

[1] Jelenleg még az üzemek (emlős vágóhidak, daraboló üzemek, húskészítmény előállító üzemek) higiéniai státusz szerinti csoportosítására 3 kategóriát alkalmaznak:

Engedélyezett létesítmény: megfelel a vonatkozó rendeleteknek, és a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium állatorvosi EU ellenőrzési számmal ellátva nyilvántartásba vette.

Jóváhagyott létesítmény: olyan, csak belföldre forgalmazó létesítmény, amely a vonatkozó rendeleteknek megfelel, és az illetékes megyei (fővárosi) állat-egészségügyi és élelmiszer-ellenőrző állomás belföldi jóváhagyási számmal ellátva nyilvántartásba vette. Jóváhagyott létesítmény külön engedély alapján 2003. november 30-ig a nem európai uniós követelményeket érvényesítő országokba exportálhatott. Jóváhagyott létesítményként lehetett nyilvántartásba venni azt a vágóhidat, amelyen nem vághattak hetente 20-nál, évente 1000-nél több számosállat-egységet (ez évi 5000 db sertésnek felel meg).

Derogációs létesítmény: olyan jóváhagyott létesítmény, amely legkésőbb 2006. december 31-ig kapacitáskorlátozás nélkül termelhet, illetve forgalmazhat belföldre, feltéve, hogy a hatóság által elfogadott fejlesztési ütemtervvel rendelkezik.

EU elfogadott friss hús és húskészítmény előállító üzemből való részesedést is jelenti. A válaszadási hajlandóság 29%-os volt. A jóváhagyott és derogációs üzemek esetében a kérdőíveket összesen 153 üzem (52,6%) és 151 cég kapta meg. Kitöltetlen kérdőív 4 cégtől jött vissza a címzés hiányosságából, rossz címből kifolyólag. Az így fennmaradó 149 üzemből 41-től érkezett valamilyen formában válasz (27,5%), melyből összesen 39 volt értékelhető. A derogációs üzemek esetében 1 cég kivételével, melynek nem volt meg a pontos címe, minden üzemnek küldtem kérdőívet (14 cég), a kiskapacitású (jóváhagyott) üzemek címlistáján szereplők közül (276 üzem) minden második üzemnek, de tevékenységek szerint szétbontva, tehát minden második vágó, minden második feldolgozó stb. került a mintába. Minden címlista esetében a sertéssel, illetve a sertéssel is foglalkozó üzemeket vettem kiindulási alapul. *A derogációs üzemek 29%-át, a jóváhagyott üzemeknek pedig 13%-át reprezentálják az adatok. Az üzemcsoportoktól (engedélyezett, jóváhagyott, derogációs) összesen tehát 68 kitöltött, értékelhető kérdőív érkezett vissza.* A kérdőívet mindkét üzemcsoport esetében hat részre bontottam a főbb témaköröknek megfelelően. A kérdőív kérdéseit a minőség-versenyképesség-stratégia összefüggés szerint állítottam össze. Az elemzéshez az SPSS 14.0 statisztikai és a Microsoft Excel programot használtam. Az alábbiakban, a terjedelmi korlátokat is figyelembe véve, a felmérésnek a téma szempontjából általam legfontosabbnak és legérdekesebbnek tartott eredményeit emelem ki.

A bevezetőben már említettem, hogy a jóváhagyott (kiskapacitású) üzemeket érintő leglényegesebb változás az új élelmiszerszabályozásban, hogy az ún. jóváhagyott üzemi kategória megszűnik, és csak engedélyezett (regisztrált) üzem működhet és forgalmazhat a nemzeti területre éppúgy, mint az Unió teljes területére és harmadik országokba. Mindezek kapcsán elöljáróban meg kell említeni, hogy a felmért jóváhagyott üzemek (39 db) közül 2 feldolgozó már végrehajtotta az engedélyezéshez szükséges fejlesztéseket, és további 33 húsüzem szándékozik ezeket a beruházásokat a jövőben megvalósítani (ebbe beletartoznak a derogációs üzemek is). *A jóváhagyott üzemek döntő többsége (87%) tehát az engedélyezéshez szükséges feltételeket teljesíteni szándékozik, illetve teljesítette.* Ez utóbbival összefüggésben meg kell említeni ugyanakkor azt az ellentmondást, miszerint az elkövetkező 3 évben beruházni nem szándékozó termelők aránya a jóváhagyott üzemek esetében igen magas (mind a jóváhagyott vágó-, mind a feldolgozó üzemek 31%-a nem szándékozik az elkövetkező 3 évben beruházni).

MÁRKÁZOTT HÚSPROGRAMOK

A márkázott húsprogramok működési problémáiról csak az engedélyezett üzemeket kérdeztem (lásd 1. táblázat).[2] Érdekes eredmény, hogy a márkázott programok széles körű működésének problémáit a legtöbb engedélyezett vágóüzem a fizetőképes kereslet hiányában látja (1-5-ig terjedő skálán, ahol 1-gyel a legkisebb, 5-tel a legnagyobb problémát kellett értékelni, 4,08-as pontszámot kapott). Ugyanakkor legkisebb problémának a fogyasztói igény hiányát tartják (2,7-es pontszámot kapott, egyetlen cég értékelte legnagyobb problémaként), ami

[2] Az engedélyezett vágóüzemek 31%-a vesz részt „márkázott" sertéshús programban, 23% rendelkezik tanúsító védjeggyel, kivétel nélkül húskombinátok (feldolgozással is foglalkozók). A feldolgozó üzemeknek csak 25%-a vesz részt márkázott húsprogramban, és tanúsító védjeggyel is csak 19% rendelkezik.

azt jelenti, hogy a cégek úgy érzik, hogy a reáljövedelmek növekedésével nagyobb lenne a kereslet az ellenőrzött, magas minőségű termékekre. A kiskereskedelem részvételének hiányát nem érzik olyan meghatározó tényezőnek (3-as pontérték), ami azzal is összefüggésben lehet, hogy a vállalkozások majdnem 70%-a rendelkezik saját bolttal. A feldolgozó üzemek esetében más a helyzet, ők legnagyobb problémának azt érzik, hogy nem kapcsolódik megfelelő promóció a programhoz (átlag 3,3 pont) és ugyan kevéssel lemaradva, de csak ezt követően látják a fizetőképes kereslet hiányát akadályozó tényezőnek (átlag 3,2 pont). Legkevésbé problematikusnak a fogyasztói igény hiányát tekintik (2,6 pont), ami megegyezik a vágóüzemek értékelésével. *Összességében tehát elmondható, hogy a húsipar szereplői szerint a magas minőségű, ellenőrzött termékekre lenne fogyasztói igény, és a reáljövedelmek növekedésével növekedhetne ezek értékesítése. Az életszínvonal növekedésével tehát elsősorban a jó minőségű, ellenőrzött, drágább hústermékek fogyasztása növekedhet.*

ÉRTÉKESÍTÉS ÉS A KAPCSOLÓDÓ BERUHÁZÁSOK

Érdekes eredmény továbbá a multinacionális láncok árleszorító törekvéseinek hatása, mely a beruházások területére is befolyással van. Az értékesítési csatornákkal kapcsolatosan ki kell emelni, hogy az EU engedélyezett húsipari vállalkozások 62%-ának fő értékesítési csatornája kiskereskedelmi lánc. A jóváhagyott és derogációs üzemek nem szállítanak multinacionális láncoknak, mivel ezeknél alapvető követelmény, hogy a beszállító EU engedélyezett üzem legyen, ezért a kapcsolódó kérdés is csak az engedélyezett üzemek kérdőívében szerepelt. A multinacionális láncok által támasztott követelmények közül az engedélyezett vágóüzemet működtető cégek szerint leginkább az árnak nehéz megfelelni, vagyis az árakat nagyon alacsonynak ítélték (2,3 pontot ért el 1-7-ig terjedő skálán, ahol a 7-es jelentette a legkevésbé nehezen teljesíthető követelményt, az 1-es pedig a legnehezebben teljesíthetőt). Ezt követi a sorban a bejutás kiharcolásának nehézsége (2,6), és az előzőekkel összefüggésben a 3. helyre került a különböző bejutási díjak kifizetésének problematikussága (2,7). A bennmaradást már kevésbé értékelik problematikusnak a cégek (4,2). A legkisebb nehézséget pedig a folyamatos és állandó minőség biztosítása jelenti a cégek számára (5,2). Az engedélyezett feldolgozót működtető vállalkozások számára a legnagyobb nehézséget szintén az alacsony eladási árak jelentik (2,46 ponttal), ezt követi a különböző bejutási díjak kifizetésének nehézsége (2,66 pont), majd harmadik helyen a bejutás problematikája. A sorrend a továbbiakban megegyezik a másik csoportnál tapasztalttal. Összefoglalva elmondható, hogy a húsipari vállalkozások a multinacionális láncokkal való kapcsolatukban leginkább az alacsony árakat és a bejutást (a bejutás kiharcolása és a bejutási díjak kifizetése) tartják a legnehezebben teljesíthető követelménynek. *Mindezek hatására a cégek a kisebb jövedelemtermelő képességet részben a beruházások visszafogásával próbálják meg ellensúlyozni, mégpedig azokon a területeken, melyek nem kifejezetten az előírásoknak (élelmiszerbiztonsági, környezetvédelmi) való megfelelést szolgálják. Ilyen például az értékesítés területe, ahol az általam felmért üzemeknek is csak kis százaléka kíván a jövőben (az elkövetkező 3 évben) beruházni* (az engedélyezett vágóüzemek 23%-a, míg a feldolgozók 25%-a), illetve a korábbi beruházások sem ehhez a területhez kapcsolódtak.

SPECIALIZÁCIÓ AZ ÉRTÉKESÍTÉSBEN ÉS A TERMÉKSTRUKTÚRÁBAN

Részben a higiéniai követelmények változásának is köszönhető (a jóváhagyott üzemek csak belföldre forgalmazhatnak), hogy a felmérésben szereplő jóváhagyott húsüzemek 81%-a helyi és regionális igényeket elégít ki, szemben az előző kategória adataival, miszerint az engedélyezett húsüzemek 76%-a országos terítést végez, és egy üzem értékesítése sem korlátozódik helyi szintre. A termékstruktúrában is megfigyelhető bizonyos munkamegosztás az engedélyezett és a jóváhagyott üzemek között. Az engedélyezett üzemek több mint 80%-a széles termékkörben értékesít, és nagyobb részük ezen nem is kíván a jövőben változtatni. A jóváhagyott és derogációs üzemek jellemzően szűk termékkörben értékesítenek, vagy speciális igényeket elégítenek ki, fő értékesítési csatornájuk között pedig szerepel a közvetlenül fogyasztónak történő értékesítés is. Széles termékválasztékkal a jóváhagyott, illetve derogációs vágóüzemek mindössze 25%-a rendelkezik, melyek nagyobb része ezen a jövőben változtatni szándékozik egyedi termékek gyártásával. A jóváhagyott feldolgozók pedig egy cég kivételével, amelyik széles termékválasztékkal rendelkezik és ezen nem is kíván változtatni, fele-fele arányban szűk termékkörben értékesítenek, illetve speciális igények kielégítésére törekszenek egyedi termékekkel. A kis- és a nagyüzemek közötti specializáció a termékstruktúrában és az értékesítésben tehát már jórészt megtörtént, amelynek nagyrészt köszönhető sok kiskapacitású üzem talpon maradása is. *Érdekes lehet azonban annak a jelenleg a vertikum előtt álló folyamatnak a hatása, melynek keretében a jóváhagyott üzemek nagy része engedélyezett üzemmé minősül át és megszűnik forgalmazási-, illetve a vágóüzemek esetében kapacitáskorlátozása is.*

VÁGÓSERTÉS MINŐSÍTÉS

A kívánt minőségfejlesztés egyik legfontosabb eszköze az ösztönző árrendszer, amely a minőség befolyásolásának nagyhatású eszköze. A hazai vágóhídi minősítési rendszer hiányossága azonban, hogy nem tartozik hozzá megfelelően kialakított, piaci alapon működő árrendszer. Emiatt a vágósertésminősítési-rendszer az EU-csatlakozás előtt is csak külső támogatási beavatkozással fejtette ki hatását (*Baltay, 2006*). A csatlakozással ez a beavatkozási forma is megszűnt, melynek következménye, hogy a felmért engedélyezett vágóüzemek 16%-a, a jóváhagyott és derogációs vágóüzemek közül a válaszadók majdnem fele (48%-a) nem a minősítés alapján számol el a termelővel.[3]

Azokon a vágóhidakon, ahol figyelembe veszik a minősítés eredményét a termelővel való elszámoláskor, ott is csak a termelő és a vágóhíd közötti átvételi árat határozzák meg a vágott test minősítése alapján, és a hasított feleket általában a minősítéstől független áron értékesítik. A kialakult helyzet rendezése érdekében érdemes figyelembe venni az EU egyes, fejlett sertéshústermeléssel rendelkező tagállamainak gyakorlatát. Ennek lényege, hogy az illetékes piaci szereplők meghatározott fóruma (pl. terméktanács) az adott ország minősítve vágó vágóhídjainak adatszolgáltatása alapján megfelelő gyakorisággal (hetente, havonta) közzéteszi a vonatkozó időszak alatt levágott sertések színhússzázalék átlagát, valamint az ehhez tartozó, meghatározott időszakra érvényes átlagárat. Az átlagárat a piaci kereslet-kínálat alapján (áralku során) alakítják ki. Az ár minőség szerinti megkülönböztetését az biztosítja, hogy meghatározzák 1% színhús eltérés kilogrammonkénti árát. Ezzel az összeggel emelik vagy csökkentik színhús százalékonként a vágott test kilogrammonkénti átlagárát, attól függően,

hogy a vágott test az átlagnál több vagy kevesebb színhúst tartalmaz. Az egyes országokban alkalmazott árrendszerek egyéb szempontokat is figyelembe vesznek, mint például a megfelelő súlyhatárok betartását, sőt egyes országokban, ahol a rendkívül magas átlagos színhúsarány már a húsminőség rovására ment, ott előfordul, hogy bizonyos színhússzázalék felett már nem fizetnek felárat (*Baltay, 2006*).

Az előzőekhez azonban az is hozzátartozik, hogy ezek a tagállamok (pl. Dánia) szervezett termékpályával, fejlett termelői piaci és érdekvédelmi szervezetekkel rendelkeznek.

1. táblázat

Ön szerint a „márkázott húsprogramok" széles körű működésének melyek az akadályozó tényezői? (1-legkisebb probléma, 5-legnagyobb probléma)

Állítások	Vágóüzemek átlaga	Feldolgozó üzemek átlaga	Összes húsüzem átlaga
Hiányzik a kiskereskedelem részvétele	3,25	3,25	3,25
Nincs rá fogyasztói igény	2,70	2,60	2,80
Nincs fizetőképes kereslet	4,08	3,20	3,60
Nem kapcsolódik hozzá megfelelő promóció	3,70	3,30	3,50
Infrastrukturális és technológiai problémák (a nyomon követhetőség biztosítása kapcsán)	3,25	2,80	3,04

Forrás: a kérdőív eredményei alapján

[3] A teljes képhez hozzátartozik, hogy a termelővel nem a minősítés alapján elszámoló jóváhagyott és derogációs üzemek 25%-a nem rendelkezik minősítő helyre vonatkozó működési engedéllyel sem.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

(1) Baltay M. (2006): Tanulmány a vágott test minősítés kérdéseiről. Budapest, 2006. január 19. (www.husceh.hu) – (2) Csete L. – Láng I. (1999): Az agrárstratégia minőségi dimenziói. In: Glatz Ferenc (szerk.): Minőség és agrárstratégia – Magyarország az ezredfordulón. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 15-37. pp. – (3) Csete L. – Láng I. (2005): A fenntartható agrárgazdaság és vidékfejlesztés. In: Glatz Ferenc (szerk.): Magyarország az ezredfordulón. Magyar Tudományos Akadémia, Társadalomkutató Központ, Budapest, 313 p. – (4) Findrik M. – Szilárd I. (2000): Nemzetközi versenyképesség – képességek versenye. Kossuth Kiadó, Budapest – (5) Molnár A. (2002): Élelmiszeripari vállalatok versenyképessége az uniós csatlakozás tükrében. Gazdálkodás, XLVI. évf. 5. sz., 46-54. pp. – (6) Módos Gy. (2003): A versenyképesség összetevői és mérése. Agrárgazdaság, vidékfejlesztés és agrárinformatika az évezred küszöbén, Tudományos Napok Debrecen, 2003. április 1-2., 226-236. pp. – (7) Nyárs L. – Papp G. (2002): Az állati eredetű termékek feldolgozását végző főbb szakágazatok strukturális versenyhelyzete. AKII, Budapest, 7-15. pp. – (8) Udovecz G. (2004): A hazai állattenyésztés helyzete és fejlődési esélyei. Gazdálkodás, XLVIII. évf. 3. sz., 1-12. pp. – (9) Udovecz G. (2006): Szerkezetváltási kényszerben a magyarországi agrárgazdaság. Gazdálkodás, 50. évf. 2. sz., 4-17. pp.